***Samenvatting van de cursus C.7-1: Elementen van Ontologie (1993-1994).***

***Algemeen***

*Deze cursus biedt een inleiding tot de zijnsleer - de filosofische studie van de werkelijkheid als werkelijkheid. Voortbouwend op de klassieke denktradities van Parmenides, Plato en Aristoteles ontleedt het vak het fundamentele onderscheid tussen feitelijk bestaan (existentie) en zijnswijze (essentie), en laat het zien dat alles wat 'niet-niets' is tot het alomvattende domein van het zijn behoort.*

*Via de drie fundamentele zijnswetten (identiteit, contradictie en uitgesloten derde) en de transcendentaliën (zijnde, ene, ware en goede) legt de cursus uit hoe het menselijk denken de structuur van de werkelijkheid begrijpt.*

*Daarnaast onderzoekt de cursus diverse denkmethoden - van hypothetische deductie/ reductie en inductieve veralgemening tot de ABC-theorie van duiding, axiomatische systemen en computer-algoritmes - om ten slotte stil te staan bij de grenzen van ons verstand wanneer het geconfronteerd wordt met de ondoorzichtige noodzaak (anankè) en het overingewikkeld zijn van de complexe werkelijkheid.*

***1: Het Wijsgerig Uitgangspunt: Existentie, Essentie en Taalgebruik***

Ontologie is de tak van de filosofie die de werkelijkheid in haar meest fundamentele vorm onderzoekt: het zijnde voor zover het zijnde is. De Griekse denker Parmenides van Elea was de stichter van deze discipline; hij stelde vast dat wat werkelijk is, er 'op zichzelf' (kath' heauto) is, onafhankelijk van menselijke meningen (doxa). Een centraal uitgangspunt in de ontologie is het onderscheid tussen feitelijk bestaan (existentia) en zijnswijze (essentia). Het feitelijke bestaan geeft aan dat iets er is, terwijl de zijnswijze of wezensvorm bepaalt wat iets is. Deze twee aspecten kunnen in gedachten worden onderscheiden, maar zijn in de werkelijkheid onlosmakelijk met elkaar verbonden.

In inhoudelijke zin omvat het begrip 'werkelijkheid' dus zowel het bestaan als de wezensvorm van een gegeven. In omvang kent het begrip geen enkele begrenzing: het omvat letterlijk alles (panta) wat 'niet-niets' is. Hieronder vallen niet alleen tastbare fysieke objecten, maar ook gedachten, dromen, abstracte formules en hypothetische veronderstellingen, aangezien ook deze een eigen vorm van bestaan en een eigen zijnswijze bezitten. De ontologie zuivert hiermee het alledaagse en vakwetenschappelijke taalgebruik: zo is

'worden' of evolueren geen ontkenning van 'zijn', maar juist een specifieke vorm van 'wordend zijn'.

***2: Ontkenningsleer en de drie zijnsaxioma's***

Om de werkelijkheid scherp af te bakenen, onderzoekt de ontologie ook het begrip 'niets'. Er wordt een essentieel onderscheid gemaakt tussen het absolute niets (nihil negativum) en het relatieve of betrekkelijke niets (nihil privativum). Het absolute niets is de volstrekte afwezigheid van elk zijn. Het relatieve niets daarentegen duidt op een leemte of een gemis van een specifieke vorm of verwachte waarde binnen de werkelijkheid - zoals een lege kamer of een gebrek aan geweten.

Denken over de werkelijkheid rust op drie onbetwijfelbare zijnswetten of axioma's:

- *De identiteitswet:* Al wat is, is, en al wat zo is, is zo. Elk zijnde valt volledig met zichzelf samen.
- *De contradictiewet*: Iets kan niet tegelijkertijd en onder hetzelfde oogpunt én zijn én niet-zijn, of én zo zijn én niet zo zijn.
- *De wet van het uitgesloten derde* (het oerdilemma): Ofwel is iets zo, ofwel is het niet zo; een derde tussenmogelijkheid bestaat niet.

Deze drie regels zijn niet louter menselijke hersenconstructies, maar vloeien rechtstreeks voort uit onze oerervaring van de werkelijkheid. Ze vormen de absolute voorwaarde voor elk geldig logisch redeneren en ethisch handelen.

***3: De Transcendentaliën: Zijnde, Ene, Ware en Goede***

De klassieke en scholastische filosofie onderscheidt vier alomvattende begrippen die op elk denkbaar zijnde van toepassing zijn: de zogenaamde transcendentaliën. Deze werden door Eukleides van Megara en Plato samengebracht:

- *Zijnde (ens):* De werkelijkheid beschouwd in haar feitelijkheid.

- *Het Ene (unum):* Elk zijnde vertoont een vorm van eenheid. Via elementenanalyse (stoicheiosis) ontdekt men dat deze eenheid zich uitrukt als verzameling (totum logicum, op basis van gelijkenis tussen losse exemplaren) of als systeem (totum physicum, op basis van samenhang tussen onderdelen binnen een geheel).

- *Het Ware (verum):* Elk zijnde is in beginsel begrijpelijk en toegankelijk voor de menselijke geest. Waarheid betekent hier ontologische onthulling (alètheia of apokalupsis): het uit de verborgenheid halen van wat is.

- *Het Goede (bonum):* Elk zijnde is vatbaar voor waardeoordelen. Volgens het klassieke adagium vereist het goede volstrekte gaafheid (bonum ex integra causa), terwijl het kwade ontstaat wanneer er ergens een element of wezenskenmerk ontbreekt. Socrates toonde al aan dat loutere vakkennis of deskundigheid zonder zedelijk geweten niet 'goed' is, maar leidt tot schijnwerkelijkheid.

***4: Denkmethoden: Hypothetisch, Inductief en Holistisch***

De ontologie maakt gebruik van diverse methoden om de werkelijkheid te doorgronden.

- De *hypothetische methode* omvat twee redeneerrichtingen: voorwaartse deductie (synthesis), waarbij men uit algemene vooropstellingen noodzakelijke conclusies afleidt, en terugwaartse reductie (analusis), waarbij men vanuit een vastgesteld effect zoekt naar de verklarende hypothese of vooropstelling.

- De *inductieve methode* vertrekt vanuit specifieke steekproeven om de totale werkelijkheid te verkennen. Hierbij onderscheidt men veralgemening (besluiten van enkele exemplaren tot een hele verzameling) en veralgeheling (besluiten van enkele onderdelen tot een heel systeem).

Een overkoepelend kader is de *holistische ontologie*. Omdat ons verstand nooit de hele werkelijkheid in één keer kan overzien, beweegt ons kennen zich voortdurend in een spanningsveld tussen het onmiddellijk gegevene (het fenomeen) en het middellijk gezochte (het transfenomenale). Via zorgvuldige waarneming (theoria) en doordachte steekproeven pogen we het onbekende transfenomenale stap voor stap bloot te leggen.

***5: ABC-Duiding, Axiomatiek, Formalisme en Chaologie***

In de toegepaste ontologie worden hulpmiddelen ingezet om menselijke kennis te structureren. De ABC-theorie van duiding laat zien dat een objectieve prikkel of gegeven (A) nooit volledig neutraal wordt waargenomen, maar altijd gefilterd wordt door de interpretatieve 'bril' of vooropstellingen (B) van de waarnemer, wat leidt tot het uiteindelijke oordeel of gedrag (C).

De axiomatisch-deductieve methode (zoals toegepast door Euclides en Peano) begint met een eindig stel onbewezen uitgangspunten (axioma's), waaruit alle verdere stellingen logisch worden afgeleid. In de moderne

informatica en computertechniek wordt dit formalisme vertaald naar algoritmes: stapsgewijze, strak georganiseerde instructies om problemen op te lossen.

Ten slotte wijst de cursus op de grenzen van ons rationalisme. Waar het klassieke determinisme uitging van een volledig berekenbaar heelal, toont de platonische gedachte van de anankè (de redevrije, ondoorzichtige noodzaak of het noodlot) dat er in de kosmos elementen aanwezig zijn die zich niet laten vangen in strakke formules.

Moderne wetenschappelijke inzichten in de chaologie en complexiteitstheorie (zoals het 'vlindereffect') bevestigen dat kleine afwijkingen in beginvoorwaarden kunnen leiden tot een onvoorspelbaar verloop. De ontologie leert de mens dan ook bescheidenheid: via werkhypothesen (lemmata) moeten we leren omgaan met een werkelijkheid die ons verstand ruimschoots overstijgt.